

Осуществляется обоснование концепции профессиональной подготовки музыкантов-ансамблистов одесской музыкально-педагогической школы камерно-инструментального направления и освещаются основные положения данной концепции.

Ключевые слова: музыкальное образование, одесская музыкально-педагогическая школа, ансамблевое исполнительство, камерный ансамбль.

Kravchenko A. Odessa musical and pedagogic school of ensemble performance.

The article deals with the concept of «music-teacher school» and argues that the operation of the school musical and teaching at the highest professional level is a sign of formation of music. Active study of the concept of training musicians Odessa ensemble music-teacher school chamber and instrumental direction and highlights the main provisions of this concept.

Keywords: musical education, Odessa musical and pedagogic school, ensemble performance, chamber ensemble.

УДК 78.491:78.2У:78.21

Р. Закопець

АРТИСТИЧНА ДІЯЛЬНІСТЬ ЮЗЕФА ЕЛЬСНЕРА: МІЖ ПОЛЬЩЕЮ ТА ГАЛИЧИНОЮ

У статті актуалізується проблема інтеграції польської та української музичної традиції з акцентом на ретельному розгляді творчого портрету видатного польського композитора Ю. Ельснера, сфер його впливу на становлення національної картини світу, жанрової системи, принципів мислення, музичної мови представників музичних культур Польщі та Галичини у хронотопі кінця XVIII — початку XIX століть.

Ключові слова: *українсько-польські міжкультурні взаємовідносини, інтегративні процеси, хронотоп, оперні жанри, інструментальні жанри, виконавство, скрипковий репертуар.*

Соціально-політичні бурхливі течії, що пронеслися Європою впродовж XIX століття, поза сумнівом, вплинули на темп та інтенсивність міжкультурних взаємин Західної України та Польщі. Рішуча хода європейської культури значно збагатила ментальну та духовно-естетичну самобутність краю, в історії якого одну з найважливіших націєтворчих функцій, поряд з поезією, літературою та малярством, взяло на себе музичне мистецтво. Зараз, на початку третього тися-

чоліття очевидно стає *актуальність* панорамного погляду на цей процес. Формування професійної музичної культури Західної України, на наш погляд, оптимально розглядати у загальноєвропейському контексті, тим більше, що в кінці XVIII століття міжнародні зв'язки польських музикантів істотно поживляються, особливо з іншими слов'янськими народами. Широкий історико-культурологічний дискурс дає можливість осягнути місце і роль митців польського походження в музичній культурі Галичини.

Відновлюючи у даній статті багатовимірність шляхів становлення професійної музичної культури Галичини, ми маємо на *меті* розглядати їх не виокремлено, а у загальному контексті історії культури України та Польщі. У боротьбі за збереження національної totoжності значення музики важко переоцінити — головню у період сильного зарубіжного впливу.

Проблематика, пов'язана з механізмом міжкультурних інтегративних процесів, досліджується різними галузями гуманітарних знань — історією, соціологією, культурологією, мистецтвознавством, музикологією. Серед представників української думки про музику варто згадати М. Загайкевич [1], Л. Кияновську [2], Л. та Т. Мазепу [3], Д. Колбіна [4] та інших вчених [5; 6], що зосередили свої наукові інтереси на функціонуванні польської національної складової у ході розбудови професійного музичного мистецтва Галичини. Нами було опрацьовано документи, рецензії, нариси, опубліковані в українських, польських, німецьких виданнях та періодиці Львова першої половини XIX століття, зокрема, це *Gazeta Lwowska*, *Biesiada Literacka*, *Wiek Nowy*, *Tydzień Polski* тощо. Окрім того, джерелами дослідження безпосередню послужили нотні тексти скрипкової та камерно-ансамблевої музики за участю скрипки Ю. Ельснера та інших польських композиторів окресленого хронологічного періоду.

Музична культура Львова початку XIX століття істотно поживлялася за рахунок напруженої концертно-гастрольної діяльності видатних європейських артистів. Галичина була для них однією з найпривабливіших «зон тяжіння». Особливо часто у величне старовинне місто приїжджали імениті польські скрипалі. Деякі з них обмежувалися одним незабутнім концертом, інші затримувалися надовше, присвячуючи свій талант, снагу, досвід збагаченню культурно-мистецького виднокола цього краю.

Непересічна, подвижницька роль у побудові професійних композиторських шкіл цих країн належить постаті польського музикан-

та німецького походження **Юзефа Ельснера** (1769–1854). Спочатку декілька штрихів до його біографії. Він народився біля Вроцлава у містечці Гродкув (Grodków) у сім'ї, яка ніколи не належала до шляхетської верхівки. Батько був столяром, збіднілим ремісником. Майбутній видатний музикант спершу навчається у домініканській школі та єзуїтській гімназії (1775–1780), переймає ази композиторського фаху у відомих капельмейстерів. Протягом 9 років (1780–1789), прожитих у Вроцлаві, він успішно складає іспити у гімназії св. Матея та вступає до теологічного факультету університету, завдяки чому його суспільні та творчі контакти значно розширюються. Вроцлав на зламі XVIII–XIX століть був великим культурним центром, де процвітали наука, мистецтво, музика — вона звучала не лише у храмах, але і у міських парках, театрах, палацах. Кожна церковна конфесія прагнула мати власний осередок популяризації хорової та інструментальної музики. Програми охоплювали твори Г. Ф. Генделя, Й. Гайдна, Ф. Е. Баха, Дж. Перголезі. Театри ставили австрійські зінгшпілі, відомі італійські опери-серія. На цих виставах бував юний Юзеф; під враженням від самої музики та її перфектного виконання він приймає рішення цілковито присвятитися мистецтву. Розпочинає професійну кар'єру як скрипаль, виконує нескладні кантиленні п'єси та арії на концертах для меломанів у парках міста, стає незмінним учасником аматорських камерних ансамблів, виступає як соліст на філармонійній сцені. Від природи наділений гарним дискантом, Ельснер співає у церковному хорі Домініканського монастиря та єзуїтського храму Св. Матея, як соліст бере участь у виконанні ораторії «Der Tod Jesu» Дж. Грауна (1785) у соборі Св. Єлизавети. 1782 рік стає роком прем'єр — у храмі Св. Войцеха виконується *Ave Maria Plena Gratiae* для двох солістів з інструментальним супроводом, перші проби пера відбуваються також в інструментальній та хоровій музиці: молодий музикант пише симфонії та мотети.

У 1789 році родина переїжджає до Відня — в усі епохи то був європейський музичний рай, місто Моцарта, що нестримно вабило талановитого поляка. Однак надія бути поміченим виявилася ілюзією. Згодом (1791) — Брно, де музикант дістає місце в оркестрі театру Моравського.

1792–1799 — семирічне перебування у Львові, столиці Галичини. Цей період незмірно збагатив досвід 23-річного Ю. Ельснера, який вступає у пору інтенсивної реалізації власного креативного потенціалу. На запрошення відомого театрального антрепренера Франца Ген-

ріка Булли польський музикант був заангажований на посаду капельмейстера німецького Імператорського театру (Kaiserlich-Königlichen Privilegierten Theater in Lemberg). Виявляючи неабиякий режисерський хист, він ставить свої комічні опери на німецькі тексти. Серед них варті згадки «Die seltenen Brüder» («Рідкісні брати») та «Der verkleidete Sultan» («Переодягнутий султан»). Ці хрестоматійні зразки наслідування німецького зінгшпілю постмоцартівської доби не залишили будь-якого помітного мистецького сліду в історії європейської опери. Натомість значно перспективнішою стала творча співпраця талановитого поляка з німецькою, а згодом польською антрепризою Войцеха Богуславського (1760–1829), для якої композитор створив оперу «Amazonki czyli Herminia» («Амазонки, або Ермінія»). Лише ця, єдина з усіх партитура ставилася досить часто і була оцінена критикою як помітне мистецьке явище. Її стиль тяжіє до зрілого класицизму та дещо «екзотичної» музичної мови, почасти на кшталт моцартівського «Сералія»¹. Однак більшість ранніх, написаних у Львові партитур і клавірів опер Ю. Ельснера, так і не дійшла до нас, лише одиниці з них мали щасливу сценічну долю.

Усі доступні нотографічні матеріали демонструють вільне володіння оркестром, зрілий професійний досвід, який Ю. Ельснер набув, диригуючи не одним десятком опер. Він шукає ідеал мелодії, що впливає із специфіки польської мови, чим інспірує майбутнє народження польської національної опери авторства Станіслава Монюшка. Талановитий режисер і драматург В. Богуславський консолідував видних співвітчизників — діячів культури з метою розбудови тогочасної театральної справи у Галичині. Він організовує у Львові Театр Польський, і, не маючи диригента, звертається до Ю. Ельснера з проханням з нагоди відкриття поставити одну з опер А. Сальєрі. Окрім того, йому було доручено провадити просвітницьку діяльність серед оркестрантів та вокалістів, більша частина яких не мала спеціальної музичної освіти. Згодом він обіймає престижну посаду концертмейстера Львівського оперного театру; інспірує заснування музичного товариства, яке суттєво пожвавило концертне життя великого культурного центру. Прикметно, що Ю. Ельснер, як один з засновників німецького театру, поступово віддаляється від нього і рішуче переходить до польської труппи. Згодом після переїзду до Варшави він стає першим диригентом польського Національного театру.

¹ Див. про це докладніше у монографії Л. Кияновської [2].

Неабияк цікавить Ельснера інструментальна жанрова царина, в тому числі, у виконавському аспекті. Його винятковий творчий хист виявився у самотньому використанні національного польського фольклору, поглибленні знань, пов'язаних з народною польською та українською музикою, намаганні відтворити її ладінтонаційні та метроритмічні особливості. Так, польські фольклорні джерела лягли в основу тематизму чотирьох ранніх фортепіанних сонат, створених у Львові впродовж 1798–1799 років: F-dur, B-dur в 4 руки, B-dur, D-dur. Австрійське видавництво Дж. Траєга публікує три струнні квартети польського Майстра¹. До львівського періоду належать також декілька маршів для духового оркестру, Requiem для корпусу стрільців.

У 1795–1797 роках за ініціативою Ю. Ельснера у Львові були організовані щотижневі концерти класичної музики, програми яких склалися з симфоній Й. Гайдна, В. А. Моцарта, Враницького, концертів для солюючих інструментів з оркестром та вокально-симфонічних творів відомих європейських авторів. Спеціально для участі у цих акціях Ю. Ельснер написав три симфонії, партитури яких вважаються втраченими.

Особливо цікаві відомості стосуються *скрипкової музики* Ю. Ельснера, насамперед, з огляду на те, що левову частку творів для даного інструменту було написано у Львові. Це скрипкові дуети, два Концерти для скрипки з оркестром (№ 1 D-dur (1792) та № 2 G-dur (1795)), першовиконавцем яких виступив сам автор, а також три сонати оп. 10 для скрипки і фортепіано (F-dur № 1, D-dur № 2, Es-dur № 3), написані протягом 1798 р.

Безперечно цінність являє собою і камерно-ансамблевий доробок польського Майстра, створений у Львові. Його перу належать Фортепіанні квартети Es-dur оп. 15 (1805) та F-dur (1800), Септет D-dur для флейти, кларнету, скрипки, альту, віолончелі, контрабасу і фортепіано (1830). Серйозність задумів та високий естетичний рівень вирізняє три Фортепіанні тріо на теми з опери «Krakowiacy» (1798), а також Тріо Grande B-dur, Квартет для двох скрипок і двох альтів, Струнний квартет B-dur, два струнні Квінтети. Симптоматично, що у подальшій композиторській еволюції до камерної музики за участю струнних Ю. Ельснер майже не звертається, за винятком Чакони G-dur для скрипки і фортепіано, написаної у 1836 році. Загалом Ю. Ельснер

¹ Впродовж творчого шляху музикант підтримував тісні контакти з іншими видавництвами Франції, Німеччини та Австрії.

вважається одним з родоначальників камерних жанрів в польській музичній культурі.

У 1799 році закінчується львівський і починається варшавський період творчого сходження Ю. Ельснера. На Батьківщині розгортається велетенська мистецька діяльність національної значущості, що упродовж 30 років свідчить про колосальне вдосконалення композиторського та виконавського обдарування Майстра. Як диригент Польської національної опери він збагачує її репертуар зразками світової класики та своїми творами (два балети і 30 опер, в тому числі «Амазонки», «Султан Вампум», «Сім разів один», «Лешек Білий, або Чарівниця з Лисої гори» (за мотивам історичного роману Михайла Краєвського) та «Звільнений Рим» (лібретто драматурга та історика літератури Францішека Венжика та інші)¹. Якщо рання творчість Ю. Ельснера зазнала великого впливу В. А. Моцарта, Л. Керубіні, італійців, то у багатьох наступних операх та духовних творах (кантати, меси, хорали та інші) простежується значний вплив французької культури. Цей факт по праву був високо оцінений метрами музичного театру доби Великої французької революції — Лесюером та Паером.

Цікавим епізодом став персональний візит 14 січня 1807 року у Національний польський театр Наполеона, який відвідав прем'єру написаної на його пошану одноактної патріотичної драми «Андромеда». Ця опера Ю. Ельснера була знаком надії на відродження державного суверенітету Польщі, що стало можливим лише за допомогою французького імператора. Активна діяльність Ю. Ельснера у Варшавському оперному театрі тривала до 1813 року; спорадично ставилися його історико-патріотичні опери «Король Локетек» (1818) та «Ягелло з Тенчина» (1820). Останнім музично-сценічним досвідом композитора стала чотирьохактна «лірична драма» «Жертвоприношення Авраама» (текст Ж. де Тріє і Л. Шандезона у польському перекладі Б. Кудліча).

Саме Ю. Ельснеру належить ідея заснування першої польської друкарні, де видавалися твори співвітчизників, зокрема 24 томи «Прецізійних взірців польської музики і пісні». У 1805 році він стає членом Товариства друзів наук у Варшаві, і впродовж понад 20 років бере активну участь в організації концертів симфонічної музики для молоді, пише рецензії та статті для польських періодичних видань та надсилає кореспонденції у Ляйпцигську «Allgemeine Zeitung Musikalische». Гастролює як диригент у Парижі, Вроцлаві, Ляйпцигу, Франкфурті.

¹ У 1805–1807 роках композитору було зроблено офіційну пропозицію переїхати у Париж та обійняти посаду диригента Імператорського оркестру.

За дорученням Едукаційної комісії Ю. Ельснер бере участь в організації підготовчих та вищих музично-драматичних навчальних закладів у Королівстві Польському. На початку 1817 року Варшавська «Драматична школа» Богуславського була перетворена у «Школу музики і драматичного мистецтва»; Ю. Ельснер очолює у ній музичне відділення, а згодом стає ректором. Наприкінці 1818 року за його ініціативою була відкрита підготовча «Громадська школа елементарної музики» з дворічним курсом безкоштовного навчання. Однак ректор невдовзі розробив проект організації «Інституту музики і декламації», який мав три відділення: на одному навчали основам вокального мистецтва, на іншому, що називався Консерваторією, викладалася гра на інструментах, сценічне мистецтво і мова; третє відділення працювало при факультеті образотворчого мистецтва Варшавського університету, що відкрився у 1818 році, і отримало назву «Головна школа музики». Тут викладалася теорія композиції. Так було покладено початок спеціальної музичної освіти у Польщі. Талант, професіоналізм, величезна творча енергія і неозора ерудиція Ю. Ельснера, його справжній патріотизм сприяли успіху цієї величної перспективи у культурному житті країни. За заслуги в галузі музики у 1823 році Ю. Ельснер був нагороджений орденом Святого Станіслава.

Напругу щоденної титанічної роботи годі собі уявити, тим більше, що протягом багатьох років митець працює над власною методикою викладання оперного мистецтва. Цей подвижницький труд завершився виданням капітального дослідження «Музика та спів» (1818). В одному з його розділів — «Міркування про метрику і ритміку польської мови» — Ю. Ельснер висвітлив питання польського віршування. У рукописах залишилися ще дві роботи: «Про придатність польської мови для музики» та «Міркування про мелодії і співи», що відобразили невпинну боротьбу польського митця за утвердження рідної мови у музично-сценічному мистецтві. Науково-методичні праці Ю. Ельснера неодноразово привертала пильну увагу як музикантів, так і філологів. Цінно, що основні положення авторської методики відразу ж повірялися практикою під час лекцій з теорії музики і композиції (1826—1831) зі студентами кафедри «вищої вокальної освіти» (1835—1839) при Музично-драматичному театрі, директором якого був Кароль Курпінський¹.

¹ Геніальний польський скрипаль, творча діяльність якого також пов'язана зі Львовом.

Видатний артист викладає також в Інституті музики і декламації, читає лекції у Варшавському університеті (1821–1829). Саме тут, разом з іншими польськими музикантами-початківцями у класі гармонії і контрапункту професора Ю. Ельснера навчається і Фредерік Шопен (1826–1829). Мудрий наставник далекоглядно оцінив талант юного композитора, вписавши у його документ про освіту вже тепер класичне резюме: «виняткові здібності, музичний геній». Довідчений, розумний і чуйний педагог охороняв своєрідний талант юного музиканта. Ю. Ельснера і Ф. Шопена поєднували почуття щирої приязні, про що свідчить їх доволі активне листування та низка поштів Вчителю творів, написаних під час студій: Варіацій для фортепіано з оркестром на тему Моцарта «La ci darem la mano» та Першої фортепіанної сонати c-moll. Проблема виховання професійних музикантів завжди хвилювала Ю. Ельснера; він сміливо хвалив молодих композиторів, диригентів, виконавців, радів їх творчим успіхам. У своїй автобіографічній записці видатний музикант з гордістю згадує Ф. Шопена, «який геніальною грою на фортепіано, а також своїми творами розпочав нову сторінку історії цього інструменту. Широко вдячний і прихильний учень, він і тепер не забуває про мене, з синівською чуйністю зворушуючи листами свого старого друга» [5, с. 13].

У числі учнів Ю. Ельснера — Юзеф Стефані, Антоній Радзінський, Антоній Орловський, Август Фрейер (вчитель С. Монюшка), Юзеф Новаковський. Мистецька молодь бачила в Ю. Ельснері основоположника польської музики, гаряче любила і шанувала його. Навіть після трагічного придушення повстання 1830–1831 років, що спричинило закриття багатьох навчальних закладів, Ю. Ельснер продовжує піклуватися про виховання талановитих польських музикантів.

Симптоматично, що в останні роки життя композитор звертається до жанрів духовної музики. Серед його прощальних творів варто згадати ораторію «Passio Domini Nostri Jesu Christi seu Triumphus Evangelii» («Триумф Євангелія») оп. 65, яка є визнаною вершиною професійної еволюції композитора. Видання цієї партитури домагався у Парижі Ф. Шопен, однак монументальний, тривалістю близько двох годин твір було забуто, а партитуру довгий час вважали фатально зниклою¹. Оригінал було знайдено в музичному відділі Державної Бібліотеки в Берліні аж у 1994 році і продано з аукціону. Виконання відбулося у 1998 році в євангелістському костелі св. Трійці у Варшаві і було записано на компакт-диск.

¹ Причиною могла послужити посвята цього твору Миколі I під час гастролей Ельснера у Петербурзі.

До останніх днів композитор продовжував писати музику, причому після 1845 року всі партитури писалися лівою рукою. Помер Ельснер 18 квітня 1854 у своєму маєтку «Ельснерувка» в передмісті Варшави.

Хрестоматійним є твердження, що польський митець ввійшов до історії європейської культури початку XIX століття та залишився у ній як духовний та професійний наставник Фредеріка Шопена. Насправді постать Ю. Ельснера бачиться значно масштабнішою, передусім завдяки його особливій ролі у створенні системи професійної академічної освіти. Львівські роки важливі тим, що саме у цей період він вперше ясно усвідомив свою духовну місію. Саме у місті Лева він, виявивши неабиякий дар менеджера, заснував Музичну академію та Філармонічне товариство, завершив першу месу і диригував своїми симфоніями, там відбулися прем'єри низки його вокальних та інструментальних творів, там вперше було опубліковано його Фортепіанну сонату, виконану пізніше у Варшаві. У Польщі його ім'я по праву стало одним із символів національної ідеї, адже після придушення Листопадового повстання 30-х років боротьба за збереження національної культури істотно посилилася. Творчість М. К. Огінського, К. Курпінського, Ю. Ельснера, К. Ліпінського, Г. Венявського набуває патріотичного звучання і отримує широке міжнародне визнання.

Попри грандіозні професійні здобутки, творчий портрет Ю. Ельснера все ж відзначено деякою суперечливістю. Збереження основоположних рис національно-ментального комплексу та утвердження демократичної основи творчості відбувалося важко і не без естетичних втрат. Перебування у Галичині не дало взірців глибокого, свідомого проникнення у специфіку способу мислення і мови українців. З іншого боку, прагнучи засвоїти досвід західноєвропейської культури і перенести його на польський ґрунт, Ю. Ельснер не зміг уникнути схематичності та деякої вторинності стилю, котрий базувався на симбіозі традицій віденської класичної школи та польського музичного фольклору. Однак суд історичного часу справедливо нівелював окреслені суперечності. Особистість Ю. Ельснера як видатного діяча культури, педагога і композитора недостатньо високо оцінена і досліджена польськими істориками мистецтв¹. Можливо, дана розвідка частково заповнить цю прогалину і відкриє перспективи майбутніх досліджень.

¹ Винятком є монографія Nowak-Romanowicz Alina. Jozef Elsner. — Kraków, 1957. — 270 s.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Загайкевич М. Діяльність Кароля Ліпінського в контексті українсько-польських зв'язків : Доповідь / М. Загайкевич // Четверта міжнародна конференція «Музична культура Галичини в контексті польсько-українських взаємин». — Дрогобич, 1999. — Рукопис. — 14 с.
2. Кияновська Л. Стильова еволюція галицької музичної культури XIX—XX ст. / Любов Кияновська. — Тернопіль : Астон, 2000. — 339 с.
3. Мазепа Л., Мазепа Т. Шлях до музичної Академії у Львові / Лешек Мазепа, Тереса Мазепа. — Львів : Сполом, 2003. — Т. 1. — 288 с.
4. Kolbin D. Lipinskiana we Lwowie // Karol Lipiński — Życie, działalność, epoka: II ogólnopolska sesja naukowa; 16–17 listopada 1990 r. // Zeszyt Naukowy Akademii Muzycznej im. K. Lipińskiego we Wrocławiu. — Wrocław 1993. — Nr. 62. — S. 157–183.
5. Kozolub L. Życie kulturalne Lwowa w pierwszej połowie XIX wieku // Karol Lipiński — Życie, działalność, epoka: II ogólnopolska sesja naukowa; 16–17 listopada 1990 r. // Zeszyt Naukowy Akademii Muzycznej im. K. Lipińskiego we Wrocławiu. — Wrocław 1993. — Nr. 62. — S. 9–24.
6. Nowak-Romanowicz A. Jozef Elsner. Monografia / Alina Nowak-Romanowicz. — Kraków, 1957. — 270 s.

Закопец Р. *Артистическая деятельность Юзефа Эльснера: между Польшей и Украиной.* В статье актуализируется проблема интеграции польской и украинской музыкальных традиций с акцентом на подробном рассмотрении творческого портрета выдающегося польского композитора Ю. Эльснера, сфер его влияния на становление национальной картины мира, жанровой системы, принципов мышления, музыкального языка представителей музыкальных культур Польши и Галичины в хронотопе конца XVIII — начала XIX веков.

Ключевые слова: украинско-польские межкультурные взаимоотношения, интегративные процессы, хронотоп, оперные жанры, инструментальные жанры, исполнительство, скрипичный репертуар.

Zakopets R. *Jozef Elsner Artistic activity: between Poland and Ukraine.* Article updated integration problem of Polish and Ukrainian musical traditions with an emphasis on detailed consideration of creative portrait outstanding Polish composer J. Elsner, its sphere of influence on the formation of a national picture of the world, the genre system, the principles of thinking, musical language representatives musical cultures of Poland and Galicia chronotop end XVIII — early XIX centuries.

Keywords: Ukrainian-Polish intercultural relationships, integrative processes, chronotop, opera genres, instrumental genres, performance, violin repertoire.

